

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.18, november 2021

Indledningen er redigeret af Krista Stinne Greve Rasmussen, Vanja Thaulow og Steen Tullberg

Tilsyn ved

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstredigering og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2021

Indledning til

Om Religions-Forfølgelse. En Stemme fra Nik. Fred. Sev. Grundtvig

ved Jens Rasmussen

Indhold

- 1 Grundtvigs pamflet
- 2 Baptisterne og myndighederne
- 3 Tidens debat om baptisterne
- 4 Grundtvig: Om Religions-Forfølgelse (1842)
 - 4.1 Tre argumenter mod religionsforfølgelse
 - 4.2 Statsgejstligheden fremmer konflikten
 - 4.3 Friheden i statskirken og Grundtvigs egen situation
- 5 Reaktioner
- 6 Baptisternes videre skæbne i 1840'erne: dåbstvangen
- 7 Religionsfriheden i 1849
- 8 Anvendt litteratur

1 Grundtvigs pamflet

I Grundtvigs pamflet *Om Religions-Forfølgelse* hænger kristendommens forhold til samfundet sammen med baptisternes religiøse frihed, fordi alle menigheder, uanset tro og bekendelse i frihed skulle kunne eksistere indenfor statskirkens juridiske og administrative ramme (jf. *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*, 1834). Denne frihed skulle komme reformerte, katolikker, jøder, kvækere, baptister osv. til gode ("Om Religions-Frihed", 1827; jf. Rasmussen 2009, s. 159 ff.). Grundtvig skelnede mellem den kirkelige/teologiske synsvinkel, hvor han bekæmpede baptisternes voksendåb, og den borgerlige (dvs. samfundsmæssige, statsborgerlige) synsvinkel,

hvor han krævede religiøs frihed for baptisterne. I *Om Religions-Forfølgelse* beskæftigede han sig kun med den borgerlige vinkel.

Grundtvig udtrykte i dette skrift en udpræget religionstolerance og afviste samfundets religionsforfølgelse. Frihed i trosspørgsmål betød frihed til forskellighed (jf. Birkelund 2008, s. 159-161). Tidens liberale debattører og de religiøst vakte krævede en frihed som kraftigt udfordrede enevældens regering. Denne frihed kan defineres som forsamlingsfrihed til i egne grupper at dyrke en bestemt tro i fællesskab. Baptisternes krav om frihed førte til sammenstød med myndighederne.

Den direkte anledning til Grundtvigs pamflet var et indlæg i *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, nr. 46, den 23. februar 1842 af sognepræsten P.C. Stenersen Gad, hvor han tog stilling til “Kjøbenhavnspostens’ Raisonnement om Geistlighedens Betænkning angaaende Baptisternes Religionsfrihed” (artiklen kan læses [her](#)). Stenersen Gad tog til genmæle overfor *Kjøbenhavnspostens* ønske om at udelukke gejstligheden fra en fri offentlig diskussion om baptisterne. Stenersen Gad understregede, at Danske Kancelli først måtte høre præsterne, der – pga. deres stilling i sognet – havde det nøjeste kendskab til sagen. Han var især kritisk overfor baptisterne gendåb: “Baptisterne haane den christelige Daab ved at erklære den for ugyldig og gjentage den” (Gad 1842, sp. [4]). Grundtvig mente, at denne diskussion mellem Stenersen Gad og *Kjøbenhavnsposten* førte til, at sagen hos mange blev set i så “skiævt et Lys, at de ikke see, det er ene og alene om Religions-Forfølgelses Christelighed, Danskhed, Roesværdighed og Gavnlighed, det her giælder” (Grundtvig 1842, s. [3]). Debattørerne havde glemt det egentlige, at der borgerligt set var tale om religionsforfølgelse af baptisterne, hvilket Grundtvig anså for “baade uchristelig og meget skadelig”, som han fremhævede overfor Gunni Busck i et brev fra 19. marts 1842 (Busck 1878, s. 257). Derfor udgav Grundtvig pamfletten *Om Religions-Forfølgelse* i marts 1842, selvom han teologisk var uenig med baptisterne dåbssyn. Det var sikkert heller ikke Grundtvig ubekendt, at hans kampfælle magister J.C. Lindberg teologisk havde sit opgør med “Giendøberne” i København og andre steder (Baagø 1958, s. 328 ff., 338 ff., 341 ff.).

2 Baptisterne og myndighederne

Fra slutningen af 1830'erne etablerede baptismen sig i Danmark. Rejsepræsten J. Købner var udsendt af Hamborg baptistmenighed og kom i maj 1839 til Danmark. Om sommeren nåede han København og førte samtaler med den vakte P.C. Mønster (Hylleberg m.fl. 1989, s. 16). Senere på året, den 30. oktober 1839, gendøbte Hamborgs baptistmenigheds præst J.G. Oncken i Lersøen ved København en lille gruppe københavnske vakte og holdt den første nadvergudstjeneste med dem. Menigheden blev stiftet under ledelse af P.C. Mønster, der selv var blandt de første gendøbte. En bekendende voksendåb var afgørende for baptisterne, og nadverforståelsen var overvejende calvinsk (dvs. man regnede Kristus for *åndeligt* til stede hos den troende ved nadverbordets måltid; brød og vin indeholdt ikke Kristi realpræsens, som hos Luther, men blev forstået som ydre tegn på Guds nåde). Denne baptistmenighed voksede hurtigt og nye menigheder stødte til, især på Vestsjælland, Langeland og i Aalborg (Baagø 1960, s. 118 ff.; Banning 1961, s. 133 ff.; Petersen 1962;

Pontoppidan Thyssen m.fl. 1964, s. 375 ff., 381 ff.).

Staten ville forhindre “Proselytmageri” og en splittelse i statskirken, dvs. et skisma – og dermed hindre en begyndende opløsning af enevældens enhedskultur, hvor luthersk barnedåb og statsborgerskab var tæt kædet sammen. Mønster blev snart arresteret af myndighederne i eftersommeren 1840 ud fra den tanke, at ramte man hovedet, dvs. lederen, fik man nok også ram på legemet, dvs. menigheden. Eller som den fynske biskop Faber udtrykte det i en skrivelse til Kancelliet i januar 1841, at “udvortes Tvangsmidler” først og fremmest burde rettes mod baptisternes markante profiler, “Ukrudtets Moderstamme” (citeret efter Rasmussen 1996, s. 190).

De engelske baptistpræsters besøg tillige med kvækeren Elizabeth Frys besøg gjorde indtryk på Christian 8. Kongen resolverede den 30. september 1841, at landets biskopper skulle rådspørges om, hvorvidt “den ansøgte frie Religionudøvelse” kunne tilstås “den anabaptistiske Sect” (citeret efter Rasmussen 2009, s. 178). Med undtagelse af biskopperne N. Faber og J.P. Mynster indtog landets øvrige biskopper moderate standpunkter, hvor man gerne positivt ville give baptisterne frihedsrettigheder i forbindelse med religionsudøvelsen. Mynster betegnede de danske baptister som “Giendøbere”, der ikke ville acceptere den allerede stedfundne kristelige barnedåb (Rasmussen 2021, s. 261 f.). Både Faber og Mynster henviste direkte til Kongeloven (1665) med kravet om en luthersk uniformitet i kongeriget.

3 Tidens debat om baptisterne

Den offentlige debat viste store modsætninger. Fra liberalt hold lød kravet om frihed til religionsudøvelse. I februar 1841 foretrak *Fædrelandet* (Carl Ploug) en fri religionsudøvelse og forsamlingsfrihed i hele landet. *Dansk Folkeblad* (redigeret af teologen D.G. Monrad) talte også baptisternes sag (Hylleberg m.fl. 1989, s. 24 f.; Baagø 1960, s. 130). H.L. Martensen gav sit bidrag til debatten i 1843 med udgivelsen *Den christelige Daab betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal*, hvor han både var imod tvangsdåb af spædbørn tilhørende baptistiske forældre og voksendåb, som baptisterne praktiserede (Rasmussen 2009, s. 187 f.; Koch 2017, s. 105 ff.).

De fleste præster ønskede at bevare den eksisterende trosenhed ud fra Kongeloven. På Langelandskonventets vegne indrykkede provst U.A. Plesner (Humble) en afvisende erklæring i *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende* (erklæringen kan læses [her](#)). Grundopfattelsen var, at gendøbernes frie virksomhed ville betyde rystelser hos danske borgere (Plesner m.fl. 1841; jf. Rasmussen 2009, s. 176).

Langelandskonventets udtalelse henviste Grundtvig til i sin pamflet *Om Religions-Forfølgelse* som udtryk for “Stats-Geistlighedens” manglende forståelse af sagens kerne, at der var tale om religionsforfølgelse. Det var i virkeligheden statsgeistligheden, som fremmede konflikten med baptisterne.

4 Grundtvig: Om Religions-Forfølgelse (1842)

4.1 Tre argumenter mod religionsforfølgelse

Grundtvigs skrift handler om kristendommens forhold til samfundet. Anledningen til at skrive *Om Religions-Forfølgelse* er som allerede nævnt en artikel i *Berlingske*, nr. 46, 1842. Problemstillingen for Grundtvig er, “hvorvidt enten *Christdommen*, den *Augsburgske Confession*, eller *Erfaringen* tilraader *Religions-Forfølgelse*” (Grundtvig 1842, s. [3]).

Læs mere

Den Augsburgske Bekendelse (lat. *Confessio Augustana*) er et bekendelsesskrift for den evangelisk-lutherske kirke, oprindeligt udarbejdet til og oplæst for den tyske rigsdag i Augsburg 1530 som en redegørelse for tro og kirkeordning i de fyrstendømmer og byer, der havde tilsluttet sig reformationen. I Danmark blev Den Augsburgske Bekendelse anerkendt ved reformationens indførelse 1536, og med Kongeloven 1665 blev den en del af enevældens forfatning.

Grundtvig fastholder (s. 4),

1. at det er religionsforfølgelse, når “Gjendøbere eller Andre” bliver fængslet eller straffet, fordi deres gudsyndelse afviger fra statskirkens.
2. Ligeledes, at religionsforfølgelse strider dels mod den “Christelige Tro og Bekendelse”, dvs. den apostolske trosbekendelse, dels mod den “Augsburgske Confession”, statskirkens grundvold i Kongeloven fra 1665.
3. Endelig, at erfaringen lærer, at religionsforfølgelse ikke reducerer, men forøger uenighed og splittelse i et samfund.

Det er Grundtvigs håb, at han med dette skrift kan oplyse den danske regering, der ikke udøver religionsforfølgelse “af Lyst”, men pga. love, som enten kan afskaffes eller regnes for “døde og *magtesløse*” (s. 4).

4.2 Statsgejstligheden fremmer konflikten

Religionsforfølgelsen af gjendøbere og andre regnes ikke for lovbrud, fordi deres gudsyndelse afviger fra statskirkens, men de dømmes ud fra “den strængeste *Formalisme*” med henvisning til “*Overtrædelse* af et vist Lovsted, en vis Forordning eller Placat” (s. 5). Grundtvig sidestiller “at *døbe* paa *aaben* Mark” med katolikkernes forbudte “*offenlige* Processioner”, men der må dog skelnes mellem offentlig uorden og private møder, hvortil han regner private husforsamlinger (s. 6). Når så regeringen forfølger for alle forseelser, både private og åbenlyse møder, bliver gjendøberne martyrer og repræsenterer pludselig alles “*Samvittigheds-Sag*” (s. 6). Grundtvig tilføjer, at gjendøberne – til trods for deres martyrrolle – ikke har grund til at klage, når nu de lutherske vakte også forfølges.

Grundtvig mener, at regeringens forfølgelser på statskirkepræsters initiativ er “Papisteri”, fordi det svarer til katolikkernes forfølgelser af protestanterne. Tværtimod er “al *slig* Forfølgelse [...] aldeles *stridende* baade mod *Christendommens* Aand og

Bogstav” (s. 7). Man kan ikke ud fra Kongeloven med Den Augsburgske Confession sige, at regeringen er forpligtet på religionsforfølgelse. Regeringen er forpligtet på det “*Modsatte [af forfølgelse]*, med mindre det skulde befindes, at den *Augsburgske* Bekiendelse stred tvertimod den Christelige Tro og Bekiendelse”, hvilket ikke kan være tilfældet (s. 8). Kongeloven både beskytter mod religionsforfølgelse og håndhæver Den Augsburgske Bekendelse og den apostolske trosbekendelse som rigets grundlag. Stred disse synsmåder mod hinanden, var det umuligt at fastholde dem begge (jf. kontradiktionsprincippet). Grundtvig forudsætter, at religionsforfølgelse strider mod den lutherske tro, og således er der ikke “Skygge af Uenighed” (s. 8).

Regenten kan ikke som kirkens “øverste Biskop” give love, som strider mod kristendom og Kongelov. Grundtvig fastholder, at statskirken er “en Indretning til at bevare og forplante den christelige Tro og Bekiendelse og den Augsburgske Confession” (s. 9). Dette er en henvisning til hans skrift fra 1834 om *Den Danske Stats-Kirke upartisk Betraget*.

I virkeligheden drejer forfølgelsen sig også om statsgejstlighedens ulyst til at få medbejlere, og derfor har den indført præstelige “Straffe-Love” mod “Kiættere og Sværmere” samt håndhævet kirketugten (s. 10). Det har betydet, at en sådan religionsforfølgelse har forøget splid og uenighed i samfundet.

Grundtvig frygter derfor, at statskirkens fællesskab kan gå i opløsning. Hele selskabstanken, hvor statskirken bliver forstået som et offentligt selskab, har fred og enighed som forudsætning. I den sammenhæng frygter Grundtvig, at regeringens kirkesager er så splittende, at hele den borgerlige orden og fred bliver forstyrret.

Grundtvig skildrer herefter, hvorledes Roms forfølgelser og siden forfølgelser af protestanter ikke fører til andet end splittelse og ufred. Og det frister ikke, at noget tilsvarende skal ske i den danske statskirke.

4.3 Friheden i statskirken og Grundtvigs egen situation

Herefter opridser Grundtvig enevældens udvikling de sidste 50 år set i forhold til friheden i samfundet. Biskop Balle er helten i oplysningstiden, fordi han “ikke kunde taale at høre et Ord om *Religions-Forfølgelse* eller verdslig Tvang i Troes-Sager” (s. 14). Trykkefriheden eksisterede og herrnhuterne i Københavns Stormgade havde frie tøjler. Men under Frederik 6. ændrer det sig efterhånden, og konventikelforordningen fra 1741 bliver taget i brug mod de vaktens uanmeldte husforsamlinger. Fremfærden bliver mildere under Christian 8., der tilsidesætter konventikelforordningen og kræver af statsgejstligheden, at det skal “undersøges, hvordanne [dvs. hvilken slags] *Sjælesørgere* de selv var” (s. 16). De skal koncentrere sig om menighedens åndelige liv.

Efter denne beskrivelse indpasser Grundtvig sit eget forhold til statskirken, som han siden 1810 beskriver som “ganske *eiendommeligt*” (s. 17). Konsekvensen af hans evangelisk-lutherske position var, at han blev forfulgt: Gejstligheden “lukkede alle Hovedstadens *Prækestole* for mig” (s. 17). Dette varede i flere år. Da han så tog den “christelige Tro og Bekiendelse’ fra Arildstid” i forsvar mod H.N. Clausen i 1825 (jf.

Kirkens Gienmæle, 1825), blev han straffet med injuriproces og censur. Med denne utålelige situation, der varede i 10 år, var det næsten ubegribeligt, "at der ingen *Udtrædelse* skedte". En sådan udtrædelse ville have været "endeel farligere" for statskirken set i sammenligning med "*Giendøberiet*" og en tilsvarende forfølgelse af Grundtvig og hans tilhængere kunne også have fremkaldt borgerlig splid og uenighed, konstaterer han i bagklogskabens lys (s. 18).

Herefter bliver statsgejstligheden beskyldt for at have fremmet ufred og uenighed i statskirken, fordi den forfølger baptisterne. Grundtvig foreslår, at det skal tillades baptisterne, "der maatte finde Skrupler enten ved *Barnedaaben* eller ved *Overøelsen*, at opsætte deres Børns Daab, til de kan svare for dem selv, og da at faae dem *neddyppede* i Stats-Kirken" (s. 19). Grundtvig gentager alternativet, at religionsforfølgelse vil fremme udtræden af statskirken. Baptisternes antal kan forøges så meget, at det truer statskirken, og dertil kommer, at der tilsvarende er uenighed om barnedåben blandt statskirkens lærere og præster.

Statskirken må betænke nødvendigheden af frihed, for tænk hvad det ellers kan føre til for "mig eller mine Præste-Venner", nævner Grundtvig truende (s. 21). Han opfordrer til at stoppe for forfølgelsen af de "gudelige Forsamlinger" med lutherske vakte og "Giendøberne". Religionsforfølgelse er "*uchristelig og antiluthersk*" (s. 22).

Grundtvig støtter *Kjøbenhavnsposten* med ønsket om "aldrig at spørge den [dvs. statsgejstligheden] om sin Mening" (s. 22). Han kommer herefter ind på sognebåndsløsning og nævner, at hovedstadens gejstlighed havde forhindret sognebåndets løsning "forleden Aar" i Roskilde stænderforsamling (s. 23). Han hentyder til årsagen, som er mistede præstepenge ved kirkelige handlinger, dåb, nadver og konfirmation, når sognebåndet bliver indført. Således slutter Grundtvig sit skrift med flere verbale udfald mod statsgejstligheden, som vil undgå friheden i statskirken "under alle Skikkelser", og han bruger de langelandske præsters erklæring som et eksempel på statsgejstlighedens opførsel (s. 24). Kongen er undtaget for kritik, for han har virket for en kirkelig frihed "under en *sømmelig og fredelig* Skikkelse" (s. 24). Således er alene statsgejstligheden skyld i forfølgelsen af baptisterne.

5 Reaktioner

Der var flere reaktioner på Grundtvigs pamflet. Redaktør Carl Bagger, Odense, støttede Grundtvig ved at afskrive og bringe store dele af hans pamflet i *Bidrag til Tidshistorien* (nr. 12, 1842). Derimod var E.C. Tryde, stiftsprovst i Vor Frue Kirke i København, kritisk i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* (bind 7, 1842), idet han afviste, at der var tale om religionsforfølgelser. Tryde tog til genmæle, fordi han mente, at Grundtvig kom med uretfærdige beskyldninger, især når han påstod, at gejstligheden gik ind for religionsforfølgelse pga. dens "naturlige Lyst til at være fri for Medbeilere" (Tryde 1842, s. 471). Han konstaterede, at "den danske Geistlighed er vant til at høre sig omtalt med Ringeagt og Forhaanelse af Pastor Grundtvig" (s. 471).

Ligeledes var den dansk-islandske teolog Magnús Eiríksson i skriftet fra 1844, *Om Baptister og Barnedaab, samt flere Momenter af Den kirkelige og speculative Christendom*, kritisk overfor Grundtvigs indlæg om baptisterne. Grundtvig gik ind for

barnedåben, og derfor var det inkonsekvent at føre et forsvar for baptisterne, der stod fast på voksendåb. Grundtvigs ønske om en religiøs tolerance over for baptisterne var ikke et ægte og oprindeligt udtryk for et kristeligt sindelag, forstået som "Christendommens Kjærligheds-Princip", mente Eiríksson. Han ønskede således ikke at skelne mellem en teologisk og en borgerlig synsvinkel, som Grundtvig gjorde det (Koch 2017, s. 119-125).

6 Baptisternes videre skæbne i 1840'erne: dåbstvangen

Baptisterne blev kun delvis tolereret (jf. plakat, dvs. bekendtgørelse, af 27. december 1842). Skønt baptisterne praktiserede voksendåb, skulle deres spædbørn tvangsdøbes af statskirkens præster. Præsten P.C. Kierkegaard i Pedersborg Sogn blev især konfronteret med biskop J.P. Mynster, Sjællands Stift, fordi Mynster forlangte, at Kierkegaard foretog tvangsdåb som en tjenestepligt. Mynster var, om nogen, objekt for Grundtvigs kritik af statsgejstligheden (Rasmussen 2021, s. 261 f.). Kierkegaard havde i et brev søgt råd hos Grundtvig, der i sit svar (14. februar 1843) ikke mente, at Kierkegaard skulle tage det for tungt: Det "er jo saa soleklar [...], at Statskirken prostituerer sin Daab ved at prakke den på Giendøberne, med erklæret Forlov til at vaske den af, naar de behager" (*Breve 2* 1926). Naturligvis tænkte Grundtvig, at baptisterne blot gendøbte, når barnet var nået voksenalderen.

I den offentlige debat voksede kravet om, at man undgik tvangsdåb af baptisternes spædbørn. Kravet om samvittighedsfrihed kom især fra liberal og grundtvigsk side. Københavns gejstlige Konvent protesterede ligeledes. Samtidig viste drøftelserne hos konge og hos de deputerede i Danske Kancelli både før og efter baptistplakaten af 1842, at gehejmestatsminister A.S. Ørsteds ønske om at ophæve tvangsdåben efterhånden vandt gehør hos et flertal af kongens nærmeste embedsmænd og rådgivere. Christian 8. tilsluttede sig Ørsteds mere tolerante linje i 1847. Forfølgelserne stilnede herefter af (Rasmussen 2009, s. 180-194).

7 Religionsfriheden i 1849

Med Grundloven af 1849 blev den lutherske trosenhed i staten ophævet. Religionsfriheden blev nu indført (§ 81, nuværende § 67) uden de store diskussioner og modsætninger i Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848-1849. Religionsfriheden var en ret til religionsudøvelse, som indbefattede en forsamlingsfrihed til i egne trossamfund at dyrke en bestemt tro. Landet var herefter en sekulær stat i den forstand, at det styredes af regering og rigsdag, der ikke var bunden af nogen konfession. Kun var det forlangt i grundloven, at regenten skulle tilhøre den lutherske tro, og at staten skulle støtte den evangelisk-lutherske folkekirke samt give en særlig lov for andre trossamfunds virke. Enevældens kristelige stat, hvor Den Augsburske Bekendelse (1530) med Kongeloven af 1665 havde været en del af enevældens konstitutionelle ordning, blev med denne grundlov ophævet.

8 Anvendt litteratur

- Banning, Knud (1961) *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel*

af det 19. Århundrede 1-7, red. Anders Pontoppidan Thyssen, bind 2: *De sjællandske Vækkelser*. København.

- Birkelund, Regner (2008) *Frihed til fælles bedste. En oppositionel stemme fra fortiden*. Aarhus.
- Breve 2 1926, se Grundtvig, N.F.S. (1926) *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig*.
- Busck, Gunni (1878) *Gunni Busck, et Levnedsløb i en Præstegaard. Anden, forøgede Udgave*, udg. Henrik Bech. København.
- Baagø, Kaj (1958) *Magister Jacob Christian Lindberg. Studier over den grundtvigske bevægelses første kampe*. København.
- Baagø, Kaj (1960) *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede 1-7*, red. Anders Pontoppidan Thyssen, bind 1: *Vækkelse og Kirkeliv i København og Omegn*. København.
- *Confessio Augustana* (1999) udg. Leif Grane [1959]. Frederiksberg.
- Eiríksson, Magnús (1844) *Om Baptister og Barnedaab, samt flere Momenter af Den kirkelige og speculative Christendom*. København.
- Gad, P.C. Stenersen (1842) “Kjøbenhavnspostens’ Raisonnement om Geistlighedens Betænkning angaaende Baptisternes Religionsfrihed” i *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, nr. 46, den 23. februar.
- Grundtvig, N.F.S. (1825) *Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiae Dr. H. N. Clausen*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1827) “Om Religions-Frihed” i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 8, s. 28-59 og s. 136-171. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1834) *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1842) *Om Religions-Forfølgelse. En stemme fra Nik. Fred. Sev. Grundtvig*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1926) *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig*, udg. Georg Christensen & Stener Grundtvig, bind 2: (1821-1872). København.
- Hylleberg, Bent m.fl. (1989) *Et kirkesamfund bliver til. Danske baptisters historie gennem 150 år*. u.st.
- Kongeloven, se *Lex Regia*.
- Koch, Carl Henrik (2017) “Magnús Eiríksson og Grundtvig” i *Grundtvig-Studier 2017*, s. 103-146.
- *Lex Regia, Oder: Königl. Dänische Verordnung Wegen der Souverainité*

und Erb-Folge in Dero Reichen und Provintzien (1665). København.

- Martensen, H.L. (1843) *Den christelige Daab betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal*. København.
- “Om Religionsfølgelse, af Grundtvig” i *Bidrag til Tidshistorien. Et Ugeblad i forbindelse med Fyens Stifts Adresse-Avis*, red. Carl Bagger, nr. 12, 25. marts, s. 45-48, og nr. 13, 1. april, s. 49-50.
- Petersen, Henry (1962) *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede 1-7*, red. Anders Pontoppidan Thyssen, 1-7, bind 6: *Den baptistiske Vækkelse i Nordjylland*. København.
- Plesner, Ulrik Adolph m.fl. (1841) “I Anledning af dHrr. John Eustace Giles’s og Henry Dawsons Adresse af 10de Septbr. d. A. til den danske Geistlighed. (‘Fædrelandet’ Nr. 639)” i *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, nr. 256, 2. november.
- Pontoppidan Thyssen, Anders m.fl. (1964) *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede 1-7*, red. Anders Pontoppidan Thyssen, bind 3:2: *De fynske vækkelser. Den langelandske vækkelse*. København.
- Rasmussen, Jens (1996) *Kampen for indflydelse i statskirken. Nicolai Faber. Fyns biskop 1834-1848. Studier i statskirkens organisation, bispeembede, præstestand og menighedsliv*. Odense.
- Rasmussen, Jens (2009) *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*. Odense.
- Rasmussen, Jens (2021) “Mynsters forhold til Grundtvig. Deres indbyrdes kampe” i *Tidsskriftet Fønix*, årg. 2021, s. 248-271. [Klik her for en elektronisk udgave](#) (31. august 2021).
- Rørdam, Peter (1891) *Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevvexling 1-3*, udg. H.F. Rørdam, bind 1: *fra 1806 til 1844*. København.
- Tryde, E.C. (1842) “[Anmeldelse af] Om Religionsfølgelse. En Stemme fra Nik. Fred. Sev. Grundtvig, Præst ved Vartou” i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik*, bind 7, s. 471-484.